

بررسی عناصر اصلی در آموزش رسمی قرآن کریم دوره ابتدایی و وضعیت فعلی آن در ایران بر اساس اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت و نظرات کارشناسان ارشد و معلمان نمونه

مهدی علم‌خواه / دکترای فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

a-faghihi@iau-arak.ac.ir

علیرضا فقیهی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

عبدالله رحیمی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

فائزه ناطقی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۴ - پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۲۳

چکیده

این تحقیق با هدف بررسی عناصر اصلی آموزش رسمی قرآن دوره ابتدایی و وضعیت فعلی آن در ایران، بر اساس اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت و نظرات کارشناسان ارشد و معلمان نمونه، با روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. جامعه آماری، تمام اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت ایران و کارشناسان ارشد حوزه آموزش قرآن دوره ابتدایی و نیز کلاس‌های آموزش رسمی قرآن دوره ابتدایی، و نمونه آماری شامل کلاس‌های آموزش رسمی قرآن دوره ابتدایی استان قم بوده است. روش نمونه‌گیری هدفمند بوده و انتخاب افراد نمونه تا به حد اشباع نظری ادامه یافته است. روش گردآوری داده‌ها نیز فیش‌برداری از اسناد و مصاحبه با کارشناسان ارشد این حوزه بوده است. از نتایج این تحقیق، تعیین نقش محتوای آموزشی و معلم به‌عنوان اصلی‌ترین عناصر آموزشی و فاصله نسبتاً زیاد این عناصر از استانداردها و شاخص‌های منتج از اسناد بالادستی و نظرات کارشناسان ارشد این حوزه است.

کلیدواژه‌ها: آموزش رسمی قرآن کریم، وضعیت فعلی، دوره ابتدایی، کارشناسان ارشد، اسناد بالادستی.

با وجود همه فعالیت‌های انجام گرفته در خصوص آموزش قرآن کریم در آموزش و پرورش، بنا بر دلایل مختلف روند پیشرفت این درس - آن گونه که شایسته قرآن است - با انتظارات متولیان امر تعلیم و تربیت مطابق نیست (نباتی، ۱۳۸۷). رهبر معظم انقلاب نیز در دیدار معلمین از وضعیت آموزش قرآن و جایگاه آن در آموزش و پرورش گلایه کردند.

با اینکه ضرورت آموزش قرآن مورد تأیید همگان است و حتی در نظام آموزش و پرورش کشور نیز رسماً به آن همت شده، تحقیقات انجام شده درباره کم و کیف و ابعاد مختلف آموزش قرآن بسیار پراکنده بوده و نشانگر غفلت متخصصان به این موضوع مهم است (همان). هرچند تلاش‌های فراوانی در این خصوص انجام گرفته، ولی این مسئله همچنان مشهود است (علم‌خواه، ۱۳۹۷). از طرفی آموزش عمومی قرآن از همراهی با هدف اصلی انزال کتاب الهی، که تدبیر و انس در قرآن و درنهایت کاربردی نمودن مضامین و مفاهیم قرآنی است، فاصله گرفته و تنها به جنبه روخوانی خالی از انس با قرآن بسنده شده است. پژوهش انجام شده (خسروی مراد، یونسی، کاظمی، ۱۳۹۷) بیانگر فاصله گرفتن نظام آموزشی از هدف اصلی قرآن کریم، یعنی کاربردی کردن مفاهیم در زندگی روزمره است. نکته جالب اینکه خود وزارت آموزش و پرورش هم در کتاب مبانی و روش آموزش قرآن در دوره ابتدایی (۱۳۹۱)، به‌طور مفصل به بیان کاستی‌ها، ابهامات و ضرورت‌ها - که نشان دهنده وجود ضعف در عمل و اجراست - پرداخته است: کاستی در حوزه اهداف (نداشتن سرانجام روشن، و عدم جامعیت اهداف آموزش قرآن)، کاستی در روش‌های آموزش، ضرورت تربیت نیروی انسانی کارآمد، ابهام در اهداف آموزش قرآن ابتدایی، ابهام در روش‌های ارزشیابی درس قرآن، وجود نگاه فوق‌برنامه به درس قرآن، ضرورت نظارت بر اجرای کامل برنامه آموزش قرآن، ضرورت استفاده از رسانه‌ها و مواد آموزشی، ضرورت استفاده از قرآن کامل و بالأخره استفاده از رسم‌الخط مناسب در آموزش قرآن. پس با عنایت به این مسائل، در این پژوهش تلاش شده است بر اساس غایت و شاخص‌های استخراج شده از اسناد بالادستی و نظرات کارشناسان ارشد، وضعیت موجود مهم‌ترین عناصر استخراج شده در آموزش قرآن دوره ابتدایی بررسی شود تا بدین وسیله دلسوزان واقعیت‌زوایای آموزش قرآن را بهتر بدانند، به‌دنبال آن، اهتمام عمومی برای ارتقای وضعیت فعلی صورت گیرد تا بلکه بتوان قدمی در راستای بهبود وضعیت آموزش قرآن دوره ابتدایی - که دوره‌ای مهم در شکل‌گیری شخصیت دینی نسل آینده‌ساز جامعه است - برداشت.

برای چاره‌جویی مشکلات و ناکارآمدی‌های یادشده تلاش‌هایی صورت گرفته؛ همچنین تحقیقات موردی و محدود و نیز مقالات و تک‌نگاری‌هایی صورت پذیرفته است. با نگاهی اجمالی به بیشتر تحقیقات انجام شده، به این نتیجه می‌توان رسید که در آموزش قرآن دوره ابتدایی اشکالاتی وجود دارد (طاهری و دانشور، ۱۳۸۰). هرچند درس آموزش قرآن به‌طور رسمی از سال ۱۳۲۳ در آموزش و پرورش آغاز شده است، اما به دلایل مختلف روند پیشرفت این درس، چنان که شایسته این درس است، با انتقالات متولیان امر تعلیم و تربیت مطابق نیست (نباتی، ۱۳۸۷) و

متأسفانه طی سال‌های متمادی به دلایل مختلف، از جمله فقدان یک برنامه‌ریزی صحیح و جامع، نقش آموزش قرآن در آموزش و پرورش فردی و اجتماعی نادیده گرفته شده که نتیجه آن، بیگانگی دانش‌آموزان با مسائل و نیازهای دینی در عرصه زندگی بوده است. اهمیت این تحقیق در این است که با کامل شدن آموزش‌های قرآنی در مدارس، دیگر به آموزش‌های تکمیلی و جبرانی مراکز فرهنگی خارج از مدارس (مساجد، پایگاه بسیج و طرح‌های اوقات فراغت) نیازی نخواهد بود و این یعنی صرفه‌جویی در بودجه‌ها. از اینجا می‌توان به اهمیت دیگر تحقیق پی برد و آن اینکه با انجام این‌گونه تحقیقات و عمل به نتایج آن، افزون بر صرفه‌جویی قابل توجه در بودجه‌های مذهبی- قرآنی این قبیل مؤسسات، جذابیت و به تبع آن انس با قرآن در میان دانش‌آموزان ابتدایی بیشتر شده، این انس مجدداً باعث صرفه‌جویی در هزینه‌های اجتماعی آینده کشور می‌شود. همچنین به دلیل تحقیقات کم در این خصوص، انجام این‌گونه تحقیقات اولاً و فی‌نفسه برای ارتقای آموزش کلام الهی، ثانیاً برای کودکان دوره ابتدایی که در سنین حساس تربیت هستند، ثالثاً اصلاح اشکالات و موانع موجود در آموزش قرآن ابتدایی، بسیار لازم و ضروری است.

روش تحقیق در این مطالعه، روش کیفی است؛ بدین گونه که به‌منظور پاسخ‌گویی به پرسش‌های پژوهش، از روش تحلیل محتوای کیفی بهره گرفته شده است؛ یعنی برای به تصویر کشیدن هدف نهایی و نیز استخراج عناصر آموزش قرآن دوره ابتدایی، از تحلیل اسناد مرتبط اصلی موجود، شامل اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران (سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری، چشم‌انداز برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، منشور توسعه فرهنگ قرآنی کشور و مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی)، کتاب مرجع موجود (مبانی آموزش قرآن دوره ابتدایی وزارت آموزش و پرورش) و تنها رساله دکترایی که با این موضوع تدوین شده و نیز، متن مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمندی که با ده تن از متخصصان این حوزه - که بقیه متخصصان، بر مهارتمندی آنها تأکید داشته‌اند- استفاده شده است. همچنین برای سنجش وضعیت کنونی، با بیست تن از کارشناسان، معلمان پیشکسوت نمونه و سرگروه‌های درس قرآن دوره ابتدایی نواحی چهارگانه استان قم مصاحبه صورت گرفته است. جامعه آماری تحقیق شامل تمام کلاس‌های آموزش رسمی قرآن دوره ابتدایی، و نمونه آماری شامل تمام کلاس‌های آموزش رسمی قرآن دوره ابتدایی استان قم بوده است. روش نمونه‌گیری، هدفمند بوده و انتخاب افراد نمونه تا به حد اشباع نظری ادامه یافته و روش گردآوری داده‌ها هم فیش‌برداری از اسناد و مصاحبه نیمه‌ساختارمند با کارشناسان ارشد این حوزه بوده است. در این مطالعه برای تحلیل داده‌های کیفی، از تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. به منظور توضیح بیشتر این بخش، با توجه به اینکه در این تحقیق از سه ابزار فیش‌برداری، مصاحبه و تحلیل استفاده شده، در هر کدام به شرح ذیل، عملیات تجزیه و تحلیل صورت گرفته است. در زمینه فیش‌برداری، به مطالعه منابع پرداخته شد و ضمن تحلیل مفاهیم، به تلخیص

داده‌ها، نتیجه‌گیری و عرضه آنها پرداخته شد. در خصوص مصاحبه‌ها نیز - که در چندین مرحله صورت گرفته و مکتوب شده‌اند - پس از انجام هر مرحله، مرحله تحلیل به این شکل آغاز می‌شد که ضمن جست‌وجو در کلمات کلیدی، تعداد تکرار آنها هم توسط مصاحبه‌گران احصا و درنهایت، نتیجه مصاحبه در ابعاد مختلف استخراج می‌شد. در زمینه تحلیل مصاحبه‌ها و اسناد بالادستی هم شیوه کار بر اساس تعداد تکرار کلمات و اشتراکات پرتکرار بوده که تمام اسناد آن ثبت شده و موجود است.

پس با توجه به دلایل متعدد علمی، عملی، عقلی، شرعی، عرفی، فرهنگی، تربیتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی یادشده، انجام این تحقیق، نه‌تنها از حیث بررسی افت تحصیل قرآن دانش‌آموزان دوره ابتدایی، بلکه از لحاظ بررسی همه ابعاد پیدا و پنهان وضعیت آموزش قرآن درسی ابتدایی و درنهایت رسیدن به الگوی مطلوب، ضروری است. تحقیق پیش رو به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که عناصر اصلی در آموزش رسمی قرآن کریم دوره ابتدایی بر اساس اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت و نظرات کارشناسان ارشد و معلمان نمونه چیست و وضعیت فعلی آن عناصر در ایران چگونه است؟

بحث و تحلیل

در مرحله اول باید به دنبال غایت آموزش مطلوب قرآن ابتدایی بود تا بر اساس آن، عناصر آموزش مطلوب و ویژگی‌های هر یک از آن عناصر را به دست آورد. برای دستیابی به غایت آموزش قرآن در دوره ابتدایی، از اسناد بالادستی و تحقیقات مرتبط و مصاحبه با کارشناسان ارشد این حوزه استفاده شده است که به دلیل محدودیت مقاله، فقط به جمع‌بندی آن بر اساس تحلیل محتوای کیفی بسنده می‌شود.

خلاصه مطالب اسناد بالادستی درباره غایت آموزش مطلوب قرآن کریم در دوره ابتدایی

پیش از بیان خلاصه‌ها، مجدداً لازم به توضیح است که در زمینه روش تحلیل مصاحبه‌ها و اسناد بالادستی، شیوه کار تحلیل و تلخیص، بر اساس تعداد تکرار کلمات و اشتراکات پرتکرار بوده که تمام اسناد آن ثبت شده و موجود است. خلاصه مطالب اسناد بالادستی عبارت است از:

- یادگیری قرآن (روخوانی، روان‌خوانی و مفاهیم) به‌علاوه تقویت انس با قرآن؛
- ارتقای روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم به منظور ارتقای فرهنگ و سواد قرآنی آینده جامعه؛
- توسعه مهارت‌های سه‌گانه روخوانی، روان‌خوانی و درک معنای آیات قرآن کریم؛
- ورود به دریای معرفت و ارتباط با خدا به وسیله توانایی خواندن، درک معنا و تدبر و انس با قرآن کریم؛
- توانایی صحیح و روان خواندن و درک عبارات ساده و پرکاربرد به منظور توانایی نسبی تدبر اولیه در برخی آیات، با هدف تربیت دینی و ارتقای هویت الهی؛

- کمک به درک معنای آیات قرآن، متون اسلامی و روایات معصومین علیهم‌السلام؛

- توجه و رسیدن به آموزش جامع قرآن کریم، یعنی قرائت، حفظ، مفاهیم، تدبر و سبک زندگی با هم؛
- رسیدن به اهداف حیطه‌های سه‌گانه عاطفی، شناختی و کاربردی در قرائت، حفظ قرآن و سبک زندگی قرآنی
و نیز علاقه‌مند شدن به کسب اطلاعات مهم قرآنی؛

- انس با قرآن به وسیله قرائت و مفاهیم به منظور تدبر قرآنی با هدف رسیدن به سبک زندگی قرآنی؛
- و در یک کلام، صحیح و روان خواندن آیات به همراه یادگیری مفاهیم برخی از آیات، به منظور تدبر و انس با
علاقه به قرآن، برای رسیدن به سبک زندگی قرآنی، یعنی حیات طیبه.

جمع‌بندی و خلاصه مصاحبه‌ها درباره غایت آموزش قرآن کریم

چنان‌که پیش‌تر بیان شد، در کنار اسناد بالادستی، از نظرات کارشناسان ارشد این حوزه هم در قالب مصاحبه‌های
نیمه‌ساختارمند استفاده شد که خلاصه تحلیل‌های آن بدین شرح است:

مصاحبه‌های یادشده در بهار و تابستان سال ۱۳۹۸ با معرفی کارشناس ارشد دفتر تألیف قرآن درسی دوره
ابتدایی وزارت آموزش و پرورش و خبره‌ترین افراد دیگر با آقایان نباتی، سیف، وکیل، سرشور خراسانی، خدائیان،
فریدونی، عزیزی، علم‌خواه، تک‌فلاح و فلاح انجام شده است. بر اساس کلیدواژه‌هایی که در اغلب مصاحبه‌ها
بیان شده و مکتوب و موجود است، آموزش مطلوب قرآن، آموزش جامع قرآنی است که باعث انس عملی
دانش‌آموزان با قرآن شود.

شرایط و ملاحظات مهم برای رسیدن به آموزش مطلوب (آموزش جامع منتج به انس عملی با قرآن کریم)، بر
اساس جمع‌بندی مصاحبه‌ها، عبارت‌اند از: ۱. وجود معلمان علاقه‌مند و شاخص در امر تدریس؛ ۲. مدیریت و
هماهنگی با دیگر فعالیت‌های مصوب آموزشی پرورشی و قرآنی، به‌ویژه در سطح وزارتخانه.

تلفیق خلاصه مطالب اسناد و مصاحبه‌ها، به منظور استخراج غایت آموزش مطلوب قرآن کریم در دوره ابتدایی
- آموزش مطلوب قرآن، صحیح و روان خواندن آیات به همراه یادگیری مفاهیم برخی از آیات به منظور تدبر و انس
با علاقه به قرآن، برای رسیدن به سبک زندگی قرآنی، یعنی حیات طیبه است؛

- آموزش مطلوب قرآن، آموزش جامع قرآنی است که باعث انس عملی دانش‌آموزان با قرآن شود.
در یک کلام، هدف از آموزش مطلوب قرآن کریم در دوره ابتدایی، آموزش جامع قرآن، یعنی صحیح و
روان خوانی آیات قرآن، درک مفاهیم آیات منتخب، تدبر و انس با کلام الهی به منظور رسیدن به سبک زندگی
قرآنی، یعنی حیات طیبه است.

عناصر آموزشی مؤثر برای رسیدن به آموزش مطلوب قرآن کریم در دوره ابتدایی

برخلاف بخش قبلی درباره پرسش اول تحقیق که بیشتر پاسخ‌ها از اسناد بالادستی به‌دست آمد، در این بخش از
همان پرسش، بیشتر پاسخ‌ها از مصاحبه‌ها به‌دست آمده‌اند؛ زیرا طبیعی است که در اسناد بالادستی بیشتر به

کلیات و اهداف توجه شده باشد و جزئیات را بیشتر باید از کارشناسان ارشد این حوزه جویا شد. به همین منظور، با پانزده نفر از مؤلفان پیشکسوت کتب قرآن ابتدایی - که خود از بهترین معلمان و مدرسان دانشگاه‌اند - و نیز مدرسان و محققان و فعالان کشوری این حوزه مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمندی (جهت دقت در اهداف بیانی ایشان) انجام گرفت و با استفاده از روش تحلیل محتوا، مقوله‌های ذیل به‌عنوان عناصر اصلی آموزش مطلوب قرآن ابتدایی استخراج شد:

از اسناد: اهداف، محتوا، معلم و شخصیت او، روش‌های تدریس، رسانه‌های آموزشی و رسم‌الخط، نهادهای دیگر، ارزشیابی؛

از مصاحبه‌ها: ضرورت و اهداف، محتوا، معلم، رسانه‌های آموزشی، نهادهای دیگر، نظام ارزشیابی، شیوه‌های تدریس، مدیریت امور قرآنی جامعه، ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، وسایل و رسانه‌های آموزشی، قرآن‌آموز، فضای معنوی و فیزیکی، و زمان مناسب.

به‌طور کلی عناصر اصلی یادشده عبارت‌اند از: اهداف، محتوا، معلم و ویژگی‌های آن، نهادهای دیگر، نظام ارزشیابی، شیوه‌های تدریس، مدیریت امور قرآنی جامعه، وسایل و رسانه‌های آموزشی و رسم‌الخط، قرآن‌آموز، فضای معنوی و فیزیکی، و زمان اختصاصی مناسب برای آموزش.

سطح مطلوب عناصر مؤثر بر کیفیت آموزش درس قرآن کریم در دوره ابتدایی

بعد از به دست آمدن عناصر آموزش قرآن - که به نوعی تعیین کمیت و چستی آموزش استاندارد قرآن است - باید درباره کیفیت و چگونگی این آموزش - که همان ویژگی‌های عناصر آموزش مطلوب است - اطلاعات کسب کرد. این اطلاعات، هم حاصل بررسی اسناد رسمی، به‌ویژه مبانی آموزش قرآن دوره ابتدایی وزارت آموزش و پرورش است و هم نتیجه مصاحبه‌های نیمه‌بازی است که با کارشناسان ارشد این حوزه انجام شده است. در ابتدا کلیات سطح مطلوب برنامه درسی از دیدگاه منابع مهم مکتوب بیان می‌شود.

ویژگی‌های برنامه درسی در آموزش مطلوب قرآن کریم دوره ابتدایی (اصول حاکم مندرج در کتاب مبانی آموزش قرآن)

۱. توجه جدی به موضوع «انس و علاقه به قرآن کریم و یادگیری آن» در تمام موارد، اعم از: تعیین اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی؛

۲. تعیین اهداف درس قرآن بر اساس اهداف آموزش و پرورش ابتدایی (مصوب شورای عالی آموزش و پرورش)؛

۳. رعایت کردن جامعیت آموزش قرآن با تأکید بر آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن؛

۴. لحاظ کردن اهداف مشترک دوره ابتدایی در اهداف درس قرآن و توجه به ارتباط درس قرآن با دروس دیگر؛

۵. تأکید بر سهل‌الوصول بودن اهداف، محتوا، روش‌های تدریس و شیوه‌های ارزشیابی با در نظر گرفتن

روان‌شناسی یادگیری؛

۶ جذاب بودن محتوا و روش‌های تدریس، با تأکید بر استفاده از هنر برای دستیابی هرچه بیشتر پیامدهای عاطفی آموزش؛

۷. تناسب محتوای آموزش با نیازها و علایق و توانایی دانش‌آموزان؛

۸. تأکیدگذاری بیشتر بر مهارت‌های عملی (در قیاس با دانش نظری)، به‌ویژه مهارت‌های سمعی و بصری؛

۹. انعطاف‌پذیری روش‌های تدریس با در نظر گرفتن شرایط مختلف؛

۱۰. تأکید بر الگوگیری در آموزش قرائت قرآن؛

۱۱. مبتنی بودن آموزش روخوانی بر سیر سوادآموزی فارسی و استفاده از رسم‌الخط شبیه به خط فارسی؛

۱۲. ارائه کلمات و ترکیبات قرآنی که برای آموزش روخوانی بر اساس سیر سوادآموزی انتخاب می‌شود، در

کتاب درسی به نحوی که ارتباط آنها با آیات قرآن احساس شود؛

۱۳. اولویت دادن به روش‌های فعال تدریس و کار گروهی دانش‌آموزان؛

۱۴. استفاده از فناوری آموزشی متناسب با قداست و شأن قرآن کریم؛

۱۵. ضرورت آموزش قرآن از زبان معلم پایه؛

۱۶. ارتقای توانایی معلمان با استفاده از شیوه‌های متنوع و مؤثر؛

۱۷. استفاده از زمان و فضای مناسب برای آموزش قرآن؛

۱۸. ضرورت استمرار آموزش قرآن و رعایت تعدد و فاصله جلسات تدریس در طول هفته؛

۱۹. تخصیص مدت زمان آموزش لازم برای دستیابی به اهداف درسی قرآن؛

۲۰. پشتیبانی از برنامه آموزش قرآن و نظارت بر آن به منظور تقویت جایگاه این درس در دوره ابتدایی؛

۲۱. وجود ویژگی‌های زیر در شیوه‌های ارزشیابی؛

الف) تقویت علاقه دانش‌آموزان به یادگیری؛

ب) توجه به دو اصل «تشویق» و «احساس موفقیت» در فرایند ارزشیابی؛

ج) حفظ و تقویت منزلت و اهمیت درس قرآن در میان دروس دیگر؛

د) جهت‌گیری ارزشیابی به علت ارزشیابی توصیفی؛

ه) توجه به اصل تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان؛

و) پرهیز از ایجاد محیط‌های اضطراب‌آور؛

۲۲. اشاعه برای آموزش قرآن از راه‌های گوناگون، به‌ویژه بهره‌گیری از اولیای دانش‌آموزان و صداوسیما.

در مورد ویژگی‌ها و کیفیت این عناصر هم نکات مهم و قابل توجهی به دست آمد که در جدول شماره ۱

جدول ۱. جزئیات و کیفیت عناصر آموزش مطلوب قرآن دوره ابتدایی بر اساس اسناد بالادستی و نظرات کارشناسان ارشد

تمها	مقوله‌ها	زیرمقوله‌ها
اهداف	اهداف غایی اهداف واسطه‌ای اهداف جزئی (شناختی، عاطفی و رفتاری)	آموزش جامع قرآن یعنی صحیح و روان‌خوانی آیات قرآن، درک مفاهیم آیات منتخب، تدبر و انس با کلام الهی، به منظور رسیدن به سبک زندگی قرآنی یعنی حیات طیبه، شخصیت قرآنی پیدا کردن، نزدیک شدن به سبک زندگی معصومین ^ع هدایت الهی یافتن، آشنایی با قرآن، انس و علاقه به قرآن، شنیدن و یادگیری آن، سواد قرآنی به دست آوردن، آشنایی با قواعد ضروری روخوانی، روخوانی قرآن از روی رسم‌الخط آموزشی به صورت شمرده، توانایی خواندن آیات به صورت روان و آهنگین، حفظ برخی سوره‌های کوتاه، آشنایی با مفهوم برخی کلمات و آیات. و نیز داستان‌های قرآنی، شناسایی و تقویت استعدادها دانش‌آموزان، تقویت انس و علاقه به قرآن
محتوای آموزشی	اهمیت و ویژگی‌های محتوای آموزشی	توجه به ابزار بودن روخوانی حتی آموزش جامع برای هدایت، تربیت و تدبر، به‌روز و کاربردی و جامع بودن، منطقی و متناسب با سن بودن، آموزش عمومی به جای آموزش تخصصی، دارای انعطاف و پویایی و نشاط، خواندن قرآن، پیام قرآنی، داستان‌های قرآنی، درک معنای ترکیبها و عبارات ساده، ارتباط منطقی با دروس دیگر و دروس قرآن سایر پایه‌ها، محتوای آیات حزب مفصل (حفظ پنج جزء، آخر به همراه مفاهیم جزئی در حد فهم) بودن، توجه به تفاوت رسم‌المصحف، رسم‌الاملاء و رسم‌الخط آموزشی و استفاده به‌موقع از آنها
روش کلاس‌داری و تدریس	روش کلاس‌داری و شیوه‌های آموزشی	کلاس جذاب و بانشاط باشد و اصول عمومی کلاس‌داری رعایت شود، شیوه تدریس همگانی باشد و با کمک محتوا، فراگیر را به هدف نزدیک کند و حتی‌الامکان طوری باشد که خود یادگیرنده، یاد بگیرد که چگونه قرآن را یاد بگیرد و از آن استفاده کند. باید مبانی تدریس هر بخش از محتوا-که در کتاب مبانی تدریس قرآن ابتدایی آموزش و پرورش آمده است- رعایت شود.
وسایل آموزشی و کمک‌آموزشی	وسایل آموزش قرآن و وسایل کمکی آموزش قرآن	وسایل آموزشی شامل کتاب درسی (که باید صفحه‌آرایی آن زیبا باشد)، کتاب راهنمای معلم، قرآن کامل، لوحه، نوار و فیلم‌های آموزشی روش تدریس قرآن؛ و وسایل کمک‌آموزشی شامل کتاب‌های کمک‌آموزشی مثل کتب داستان‌های قرآنی، نرم‌افزارها، مجلات و سایت‌های آموزشی و کتاب راهنمای والدین (صفحه‌آرایی کتاب زیبا باشد).
ارزشیابی آموزشی	چرایی ارزشیابی آموزشی چگونه ارزشیابی آموزشی	ارزشیابی به معنای امتحان نیست و به معنای ارزشیابی از برنامه آموزشی یعنی امتحان صحت تنظیم هدف، محتوا و روش تدریس باید باشد. توجه به هدف اصلی و سپس نحوه آموزش جامع در ارزشیابی اصول ارزشیابی درس قرآن مندرج در کتاب مبانی آموزش قرآن ابتدایی

<p>معلم و مربی قرآنی</p>	<p>صلاحیت‌های عمومی معلمان قرآن صلاحیت‌های تخصصی معلمان قرآن</p>	<p>صلاحیت‌های عمومی مندرج در کتاب میانی آموزش قرآن ابتدایی صلاحیت‌های تخصصی و حرفه‌ای مندرج در کتاب مبانی آموزش قرآن دوره ابتدایی، تربیت حرفه‌ای یافتن معلم، به‌روز بودن، علاقه‌مند ساختن به اعتقاد به قرآن و نیز ایجاد دانش و مهارت ارتباط با قرآن در بین دانش‌آموزان</p>
<p>قرآن‌آموز</p>	<p>انگیزه، علاقه و وقت کافی داشتن، آماده بودن امکانات مربوطه</p>	<p>هرچه سن قرآن‌آموز کمتر باشد، بهتر است. باید دارای علاقه و انگیزه باشد و آموزش‌ها متناسب با او باشد. فرصت کافی برای تمرین خارج از مدرسه را داشته باشد و در این خصوص به وسایل آموزشی و کمک‌آموزشی مربوطه دسترسی داشته باشد</p>
<p>فضای معنوی و فیزیکی و زمان مناسب</p>	<p>فضای قرآنی مدرسه و فضای فیزیکی و در شأن آموزش قرآن</p>	<p>کلاس قرآن باید در زمان و مکان مناسب دانش‌آموزان تشکیل شود. همچنین مجموعه مدرسه با اهداف درس قرآن هماهنگ باشند. زمان اختصاصی به آموزش هم کافی باشد</p>
<p>خانواده</p>	<p>معتقد، علاقه‌مند و پیگیر بودن، آشنایی با وظایف مربوطه در این خصوص</p>	<p>هماهنگی خانواده‌ها با برنامه‌های قرآنی، قدری آتش به اختیار بودن در اجرا و عمل، هماهنگ بودن با معلم، توجیه شدن با برنامه آموزش قرآن مدرسه، علاقه‌مند، پیگیر و معتقد بودن نسبت به اهمیت آموزش قرآن</p>
<p>نهادهای دیگر و مدیریت قرآنی آنها</p>	<p>نقش نهادهای دیگر همکاری و مدیریت نهادها به‌روز بودن نهادها</p>	<p>دستگاه‌های قرآنی باهم هماهنگ باشند. قدری آتش به اختیار بودن در عمل و اجرا، تمرکز، داشتن برنامه و عدم موازی‌کاری، اجرای پشتیبانی‌های لازم، و در مرحله بعد هماهنگ بودن امور قرآنی جامعه با آموزش‌های قرآنی عمومی مدارس، توجه مدیران و کارشناسان مربوطه به وظایف محوله در این خصوص، توجه به استانداردسازی و نقش دارالقرآن‌ها و فعالیت‌های مکمل قرآنی آموزش و پرورش، استانداردهای و توجه به نقش قرآنی نهادهای خارج از آموزش و پرورش، مثل مساجد و نهادهای مردمی و صداوسیما و نهادهای دولتی</p>

ضریب اهمیت هر یک از عناصر یادشده بر اساس مستندات موجود و نظرات کارشناسان این حوزه:
با بررسی دقیق‌تر اسناد موجود و مصاحبه‌های انجام‌شده نتایجی به دست آمد که در جدول شماره ۲ ذکر شده است.

جدول ۲. تعداد تأکید هر یک از عناصر آموزش قرآن دوره ابتدایی بر اساس نتایج مصاحبه‌ها

<p>۲۷ بار</p>	<p>شیوه‌های تدریس</p>	<p>۱۸ بار</p>	<p>نهادهای دیگر جامعه و مدیریت آنها</p>
<p>۶ بار</p>	<p>فضای معنوی، فیزیکی و زمان و پشتیبانی مناسب</p>	<p>۲۴ بار</p>	<p>اهداف</p>
<p>۳ بار</p>	<p>فضای قرآنی مدرسه</p>	<p>۲۲ بار</p>	<p>معلم و مربی</p>
<p>۲۱ بار</p>	<p>وسایل کمک‌آموزشی و رسانه</p>	<p>۴۵ بار</p>	<p>محتوا</p>
<p>۱۵ بار</p>	<p>خانواده</p>	<p>۹ بار</p>	<p>قرآن‌آموز</p>
<p></p>	<p></p>	<p>۱۸ بار</p>	<p>نظام ارزشیابی</p>

با بررسی جدول شماره ۲ می‌توان این نتیجه را گرفت که مهم‌ترین عناصر آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی، ابتدا محتوای آموزشی و معلم، سپس اهداف، وسایل کمک‌آموزشی، شیوه‌های تدریس، نظام ارزشیابی، خانواده و مدیریت قرآنی و نهادهای دیگر جامعه و در نهایت، خود قرآن آموز، پشتیبانی، فضای فیزیکی و قرآنی مدرسه است.

جدول ۳. سطوح اهمیتی عناصر آموزش قرآن دوره ابتدایی بر اساس اسناد اصلی و نظر کارشناسان ارشد این حوزه

عناصر درجه ۱ آموزشی	محتوای آموزشی و معلم
عناصر درجه ۲ آموزشی	اهداف، وسایل کمک‌آموزشی، شیوه‌های تدریس، نظام ارزشیابی، خانواده، مدیریت و نهادهای دیگر جامعه
عناصر درجه ۳ آموزشی	خود قرآن‌آموز، پشتیبانی و فضای فیزیکی و قرآنی مدرسه

چنان‌که ملاحظه می‌شود، با توجه به یافته‌های جدول شماره ۳، اصلی‌ترین عناصر آموزش قرآن رسمی دوره ابتدایی عبارت‌اند از: محتوای آموزشی و معلم. بعد از استخراج شاخص‌های سنجش آموزش مطلوب قرآن کریم در نظام رسمی آموزش دوره ابتدایی، برای پاسخ‌گویی به پرسش اصلی تحقیق، ضمن مشاهدات میدانی، با سرگروه‌های آموزشی و معلمان نمونه و پیشکسوت آموزش قرآن ابتدایی مصاحبه شده است. غیر از برخی از افراد نام‌برده در مصاحبه قبلی - که خود از معلمان مجرب و نمونه کشوری‌اند - از کارشناسان آموزش قرآن و معلمان نمونه نواحی چهارگانه استان قم نیز در این مرحله و در بهار و تابستان سال ۱۳۹۸ مصاحبه نیمه‌باز (پیوست شماره ۲) به عمل آمد و نتایج آن به صورت تحلیلی ارائه خواهد شد. باز هم قبل از پاسخ‌گویی جزئی‌تر به پرسش تحقیق، ابتدا یافته‌هایی که در مورد کلیات (پاسخ باز) وضعیت موجود آموزش قرآن دوره ابتدایی - که از پاسخ‌های جامعه هدف، استخراج و جمع‌آوری شده است - بیان می‌شود. ذکر این نکته لازم است که تمام مصاحبه‌شونده‌ها در این بخش، اعم از مؤلفان، کارشناسان، سرگروه‌ها و معلمان نمونه، هم خود به امر تدریس قرآن ابتدایی مشغول بودند و هم به‌عنوان یک محقق و کارشناس به‌طور میدانی در جریان امور اجرایی و میدانی آموزش قرآن ابتدایی هستند. ضمناً یادآوری می‌شود که دلیل کمبود وقت مصاحبه‌شوندگان و نیز طبیعت مصاحبه، اشکالات گرفته شده به نظام آموزشی قرآن دوره ابتدایی، به معنای نفی مسائل مثبت فراوان این نظام آموزشی مقدس قرآنی در کشور نیست. به عبارت دیگر، با پذیرش مسائل خوب و مثبت نظام فعلی آموزش قرآن ابتدایی، مشکلات و آسیب‌های آن، ان‌شاءالله از روی دلسوزی و برای توجه مسئولان و به‌ویژه معلمان دلسوز، و مهم‌تر از همه ادای دین به ساحت مقدس قرآن و امانت‌های الهی، اشاره و بازگو شده است.

جمع‌بندی و خلاصه مصاحبه‌ها در مورد کلیات وضعیت موجود آموزش قرآن کریم نظام رسمی دوره ابتدایی ایران با وجود رشد جزئی، عدم دغدغه عملی اغلب مسئولان مربوطه درباره درس قرآن و ضعف مدیریت و هماهنگی و توجیه و نظارت و پشتیبانی‌های کافی از یک سو، و ضعف عمومی بیشتر معلمان در ابعاد مختلف از سوی دیگر، باعث افت وضعیت آموزش مطلوب قرآن دوره ابتدایی شده است.

نتایج مصاحبه‌ها در مورد وضعیت فعلی هر یک از عناصر اصلی آموزش رسمی قرآن کریم دوره ابتدایی در این مرحله، قصد بر این است که نگاه دقیق‌تری به پرسش تحقیق داشته باشیم؛ یعنی به جای کلی‌گویی، نظر افراد جامعه آماری درباره وضعیت فعلی هر یک از عناصر اصلی مستخرجه آموزش قرآن ابتدایی ذکر می‌شود:

۱. وضعیت فعلی در مورد محتوای درسی آموزش قرآن ابتدایی:

نقاط قوت: تا حدی کامل و شامل آموزش جامع‌اند؛

نقاط ضعف: عدم تطابق برخی آیات مربوط به قرائت با پیام‌های قرآنی همان دروس؛ عدم استفاده از حزب مفصل (پنج جزء آخر قرآن) به جای سوره‌ها و آیات پراکنده.

۲. وضعیت فعلی در مورد نقش معلم آموزش قرآن ابتدایی:

نقاط قوت: برخی معلمان - که تعدادشان بسیار کم است - در زمینه آموزش قرآن ابتدایی اهتمام نسبتاً خوبی دارند؛

نقاط ضعف: تقریباً همه مصاحبه‌شوندگان درباره ضعف عمومی علمی و عملی اکثر معلمان اتفاق نظر داشتند و برخی هم از الگو نبودن معلمان و تسلط نداشتن آنها بر مهارت ایجاد ارتباط دانش‌آموزان با قرآن، گله‌مند بودند.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که بیان شد، در عناصر اصلی آموزشی قرآن دوره ابتدایی، ضمن وجود نسبی نکات مثبت، مشکلات نسبتاً زیادی وجود دارد که امید است با انتشار این دست مقالات، در کنار اقدامات جدی‌تر مسئولان مربوطه، آموزگاران دوره ابتدایی به‌طور شخصی هم به دنبال به‌روز کردن و استانداردسازی آموزش قرآن - آن‌گونه که در این تحقیق آمده است - به دانش‌آموزان باشند.

نکته جالب این است که وقتی به تحقیقات نسبتاً پراکنده انجام‌شده - که در بخش پیشینه تحقیق هم اشاره شد - توجه می‌کنیم، به بیشتر نکات، به‌ویژه نقاط ضعف، خاصه ضعف معلم در آموزش روخوانی و استماع دادن تلاوت آیات و سوره‌های درسی، برمی‌خوریم؛ اما چنان‌که بیان شد، تحقیقات انجام‌شده، هم کم‌اند، هم شبه‌علمی‌اند و هم غیرجامع و پراکنده‌اند.

در پایان و به مناسبت بحث، مجدداً نظر نباتی (۱۳۸۷) ذکر می‌شود:

علی‌رغم اینکه ضرورت آموزش قرآن مورد تأکید همگان است، وقتی در نظام آموزش و پرورش کشور نیز رسماً بر آن همت گمارده شده است، اما تحقیقات انجام‌گرفته درباره کم و کیف و ابعاد مختلف قرآن بسیار پراکنده بوده و نشانگر غفلت متخصصان به این موضوع مهم است. همچنین مربیان و معلمان قرآن در سطح کشور، عمدتاً از لحاظ کیفی و تخصصی آمادگی لازم را برای آموزش مؤثر قرآن ندارند. کیفیت پایین و عملکرد ضعیف آموزش‌دهندگان آن، مهم‌ترین علت عدم توفیق بسیاری از طرح‌های قرآن‌آموزی بوده است.

در پایان تحقیق، پیشنهاد می‌شود که همه‌ساله کارگاه‌های به‌روزرسانی آموزش قرآن برای آموزگاران گذاشته شود و در ارزشیابی‌ها، آموزش موفق قرآن دارای امتیاز ویژه‌ای باشد و نیز بازدیدهای بالینی از نحوه تدریس قرآن معلمان

بیشتر و کیفی‌تر شود. ضمناً همان‌طور که در بالا ذکر شد، با توجه به اینکه از این دست تحقیقات کاربردی در زمینه آموزش قرآن ابتدایی کم انجام شده است، پیشنهاد می‌شود تحقیقات دیگری توسط دیگر محققان ارجمند، بدین شرح انجام شود:

- بررسی دلایل وجود نقاط ضعف در هر یک از عناصر آموزش قرآن دوره ابتدایی؛
- بررسی راه‌های حل نقاط ضعف در آموزش قرآن دوره ابتدایی؛
- بررسی وضعیت آموزش قرآن در دوره متوسطه اول؛
- بررسی وضعیت آموزش قرآن در دوره متوسطه دوم؛
- بررسی وضعیت آموزش قرآن در دوره پیش‌دبستانی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- پایگاه اطلاع‌رسانی شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران، مصوبات توسعه فرهنگ قرآنی کشور.
- پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت آموزش و پرورش، مصوبه جلسه ۶۴۷ شورای عالی آموزش و پرورش.
- پورتال اطلاع‌رسانی امام‌خانه‌ای (مدضله)، پایگاه اطلاع‌رسانی بیانات مقام معظم رهبری (khmenei.ir).
- چشم‌انداز برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، تهران، شورای عالی آموزش و پرورش.
- خسروی مراد، لیلا، یونسی، حمیدرضا، و نجمه کاظمی، ۱۳۹۷، «وضعیت آموزش قرآن ابتدایی، تحلیل تطبیقی جایگاه آموزش عمومی قرآن در مصحف شریف و نظام آموزش معاصر»، مجموعه چکیده مقالات همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی آموزش دینی و قرآن، قم، دانشگاه فرهنگیان.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۱، تهران، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری (مدضله)، ۱۳۹۲، پایگاه اطلاع‌رسانی معظم له.
- صفوی، سیدمحمد رضا، ۱۳۹۳، طراحی و ارزشیابی اثربخشی الگوی آموزش قرآن کریم دوره ابتدایی، رساله دکترای تکنولوژی آموزشی، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.
- طاهری و دانشور، ۱۳۸۰، «بررسی ارزشیابی از اول آزمایش برنامه درسی آموزش قرآن پایه سوم»، تهران، مرکز تحقیقات وزارت آموزش و پرورش.
- علم‌خواه مهدی، ۱۳۹۷، «بررسی سنت استماع قرائت، به‌عنوان مهم‌ترین وسیله و راه یادگیری خواندن قرآن دانش‌آموزان ابتدایی»، مجموعه چکیده مقالات همایش کشوری دانش موضوعی- تربیتی آموزش دینی و قرآن، قم، دانشگاه فرهنگیان.
- گروه نویسندگان، ۱۳۹۱، مبانی و روش آموزش قرآن در دوره ابتدایی، تهران، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
- نباتی، رضا، ۱۳۸۷، سیر آموزش قرآن در دوره تحصیلی ابتدایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- _____، ۱۳۸۸، «جایگاه آموزش قرآن کریم در قرآن و سنت»، رشد آموزش قرآن، دوره ۷، ش ۱، تهران، وزارت آموزش و پرورش.

پیوست‌ها

مصاحبه نیمه‌ساختارمند ۱ مخصوص کارشناسان ارشد حوزه آموزش قرآن کریم دوره ابتدایی (مصاحبه)

با سلام و تشکر از قبول زحمت، لطفاً بفرمایید:

۱. هدف از آموزش مطلوب قرآن دوره ابتدایی چیست؟

۲. برای رسیدن به هدف و غایت مذکور در آموزش مطلوب، آموزش قرآن دوره ابتدایی باید چه عناصری داشته باشد؟

۳. به نظر شما آموزش مطلوب قرآن در دوره ابتدایی، باید چگونه باشد؟ ویژگی‌های عناصر آموزش آن را در

ابعاد مختلف تشریح فرمایید؟

مصاحبه نیمه‌ساختارمند ۲ مخصوص معلمین نمونه و سرگروه‌های آموزش قرآن کریم دوره ابتدایی (مصاحبه)

با سلام و تشکر از قبول زحمت، لطفاً بفرمایید:

۱. به‌طور کلی وضعیت فعلی آموزش قرآن دوره ابتدایی چگونه است؟

۲. با توجه به عناصر آموزش قرآن و ویژگی‌های آن - که در تحقیقات و همچنین در این تحقیق به‌دست آمده یا

در اسناد بالادستی موجود است - وضعیت فعلی آموزش قرآن دوره ابتدایی از لحاظ نقاط ضعف و قوت هر یک از

عناصر آن (اهداف، محتوا، معلم، نهادهای دیگر، نظام ارزشیابی، شیوه‌های تدریس، مدیریت امور قرآنی جامعه،

وسایل و رسانه‌های آموزشی و رسم‌الخط، قرآن آموز، فضای معنوی، فیزیکی و زمان اختصاصی مناسب برای

آموزش) چگونه ارزیابی می‌کنید؟